TEXNIKUMLARDA DUAL TA'LIM TIZIMINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK-METODOLOGIK ASOSLARI VA IJTIMOIY-IQTISODIY SAMARADORLIGI

Boboyev Lutfullo Ne'matovich, Sergeli Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi, Yoshlar ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari

Annotatsiya. Tezisda texnikumlarda dual ta'limni tashkil etishning me'yoriy-huquqiy asoslari, pedagogik-metodologik jihatlari va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati tahlil qilinadi. O'zbekiston me'yoriy hujjatlari Germaniya dual tizimi va xalqaro tashkilotlar hujjatlari bilan solishtiriladi. Ta'lim muassasasi, korxona va talaba hamkorligini mustahkamlashga oid tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: dual ta'lim, texnikum, kasbiy ta'lim, ustoz-murabbiy, ijtimoiy hamkorlik, malakali kadrlar

Kirish

Mehnat bozori talablari bilan kasb-hunar ta'limi bitiruvchilari tayyorgarligi o'rtasidagi nomuvofiqlik mutaxassis tayyorlash tizimining dolzarb muammolaridan biridir. Dual ta'lim nazariy bilimni ta'lim muassasasida, amaliy ko'nikmani esa ish joyida shakllantirish orqali bu masalani hal etishga qaratilgan. O'zbekistonda uning huquqiy asoslari so'nggi yillarda yaratildi va texnikumlarda tatbiq etilmoqda. Tezisning maqsadi dual ta'limning me'yoriy asoslarini, xalqaro tajribani va uni texnikumda tashkil etishning pedagogik-metodologik shartlarini tahlil qilishdir.

Asosiy qism

1. O'zbekistondagi me'yoriy-huquqiy asoslar

«Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637) 17-moddasida dual ta'lim alohida belgilangan: unda ta'lim oluvchilarga zarur bilim, ko'nikma va malakalarni berish nazarda tutilib, uning nazariy qismi ta'lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ta'lim oluvchining ish joyida amalga oshiriladi;

tashkil etish tartibini Vazirlar Mahkamasi belgilaydi [1].

Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-martdagi 163-son qarori bilan «Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida»gi nizom tasdiqlangan; dual ta'lim professional ta'lim tizimida 2021/2022 o'quv yilidan joriy etilgan. Nizomda ikkita ikki tomonlama shartnoma nazarda tutiladi: ta'lim muassasasi va tashkilot o'rtasida hamda tashkilot va talaba o'rtasida. Tashkilot ustoz (murabbiy) biriktiradi, talabani mehnat qonunchiligiga muvofiq ishga oladi va ish haqi to'laydi, xavfsizlik bo'yicha yo'riqnoma o'tkazadi, talabaning kundalik daftarini yuritishni ta'minlaydi; ta'lim muassasasi guruhlarni shakllantiradi, o'qituvchilarni biriktiradi, talabalarni baholaydi va yakuniy davlat attestatsiyasida ishtirok etadi. Nizom keyinchalik Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 5-apreldagi 153-son va 2023-yil 7-dekabrdagi 647-son qarorlari bilan o'zgartirilgan, jumladan o'quv yili davomida dual ta'limga qabul qilish tartibi kiritilgan [2].

Amaliyotdan misol: Boyovut tumanidagi 1- va 2-sonli texnikumlarda 2025-2026 o'quv yilida 132 talaba tikuvchilik, avtomobil ta'mirlash va sotuvchi-nazoratchi kassir yo'nalishlarida dual tizimda o'qigan, besh korxona bilan hamkorlik shartnomalari tuzilgan, talabalar haftasiga uch kun nazariy, uch kun korxonada amaliy mashg'ulotda bo'lgan; keyingi o'quv yilida 270 talabani besh yo'nalishda qamrab olish rejalashtirilgan [3].

Qarorga koʻra, hududiy hokimliklar va manfaatdor vazirliklar har yili 1-martgacha oʻrta bo'g'in mutaxassislarga yillik ehtiyojni oʻrganib, dual ta'lim va bitiruvchilarni ishga joylashtirish chora-tadbirlarini belgilaydi, ishtirokchi tashkilotlar boʻyicha takliflarni esa 1-apreldan kechiktirmay kiritadi; Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi har yili dual ta'limga talabalarni jalb qilish uchun kasbga yoʻnaltirish ishlarini tashkil etadi [2]. Demak, texnikum faoliyati hudud ehtiyojini oʻrganish va kasbga yoʻnaltirish bilan chambarchas bogʻliq.

2. Xalqaro tajriba: Germaniya misolida

Germaniyada dual tizimning huquqiy asosi Kasbiy ta'lim to'g'risidagi qonun (BBiG) bo'lib, u korxonadagi ta'limga asos bo'ladi va korxona ta'limi ustidan palatalar tomonidan tashkil etish va nazorat qilishni, ta'lim shartnomasi mazmunini hamda ta'lim davrida haq (ta'lim to'lovi) to'lash majburiyatini tartibga soladi. Kasb maktablaridagi ta'lim esa federal yerlar (Länder) ta'lim qonunlari bilan boshqariladi; ikki tizim muvofiqligi turli qo'mitalar orqali ta'minlanadi. Ta'lim oluvchilar kasb maktabida haftasiga kamida 12 soat, odatda bir-ikki kun o'qiydi [4]. Wolter va Ryanning iqtisodiy tahliliga ko'ra, shogirdlik tizimlari mamlakatlar, tarmoqlar va kasblar bo'yicha son va sifat jihatidan sezilarli farq qiladi; tahlil shogirdlikning shaxsga foydasini hamda ish beruvchilar va xodimlar vakillari tashkilotlarining muvofiqlashtiruvchi rolini ham ko'rib chiqadi [5]. Xalqaro mehnat tashkilotining 2023-yilda qabul qilingan Sifatli shogirdlik to'g'risidagi 208-sonli tavsiyasida shogirdlik shogirdlik shartnomasi bilan boshqariladigan, tuzilgan va haq to'lanadigan yoki ish joyiga asoslangan ta'lim shakli sifatida ta'riflanadi [6]. Bu ta'rif O'zbekistondagi shartnoma va ish haqi asosidagi yondashuvga mazmunan yaqin. Biroq Germaniya tajribasini ko'chirish kuchli institutsional asos (palatalar, ish beruvchilar uyushmalari) talab etishini hisobga olish zarur.

3. Pedagogik-metodologik asoslar

Dual ta'limning pedagogik asosi kompetensiyaviy yondashuv bo'lib, bunda talaba kasbiy kompetensiyalarni real ishlab chiqarish vaziyatlarida egallaydi. Texnikum sharoitida quyidagi shartlar muhim deb hisoblanadi (muallifning tahliliy fikri): o'quv dasturining nazariy modullarini korxona amaliyoti topshiriqlari bilan muvofiqlashtirish; ustoz va texnikum o'qituvchisi o'rtasida muntazam hamkorlik, talabaning kundalik daftari va baholash mezonlarini birgalikda yuritish; korxonani tanlashda mehnat xavfsizligi va o'quv sharoitini oldindan tekshirish (nizomda shartnoma tuzishdan oldin shart-sharoitni o'rganish nazarda tutilgan [2]); ustozlarning pedagogik tayyorgarligini oshirish.

Amalda duch kelinadigan masalalar ham mavjud (muallifning tahliliy fikri). Birinchidan, korxonalarning ta'limga tayyorligi har xil: ustoz sifatida ajratilgan xodim pedagogik tayyorgarlikka ega bo'lmasligi mumkin. Ikkinchidan, nazariy mashg'ulot va korxona topshiriqlari o'rtasida mazmuniy uzilish xavfi bor. Uchinchidan, talaba ikki muhit, ya'ni texnikum va ish joyi o'rtasida yuklamani taqsimlashi kerak, bu uning o'zlashtirishiga ta'sir qilishi mumkin. Bu muammolarni kamaytirish uchun shartnoma tuzishdan oldin korxona sharoitini o'rganish, ustozlar uchun qisqa metodik tayyorgarlik va talabalar bilan muntazam suhbat o'tkazish maqsadga muvofiq.

4. Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik va yoshlar bilan ishlash

Dual ta'lim yoshlar uchun o'qish davrida kasbiy tajriba va nazariy ta'lim bilan birga ish haqi olish imkonini beradi, korxonalar uchun kadrlarni o'zining talablariga muvofiq tayyorlash, davlat uchun esa mehnat bozoriga tayyor mutaxassislar sonini oshirish imkonini beradi. Samaradorlikni baholash uchun bitiruvchilar bandligi, ish beruvchilar fikri va talabalarning o'qishni davom ettirishi kabi ko'rsatkichlar monitoringini yuritish zarur; bunday ma'lumotlar har bir texnikum tomonidan alohida yig'iladi. Yoshlar ishlari bo'yicha rahbar sifatida muallif talabalarning korxonadagi intizomi, ijtimoiy moslashuvi va kasbiy yo'naltirish ishlarini birlashtirish dual ta'lim sifatining zarur sharti deb hisoblaydi.

Tavsiyalar: texnikum darajasida hamkor korxonalar reyestrini yuritish va ularning o'quv imkoniyatlarini baholash; nazariy modullar va amaliy topshiriqlarni birgalikda rejalashtiradigan texnikum-korxona ishchi guruhini tuzish; bitiruvchilar bandligi va ish beruvchilar fikri bo'yicha yillik monitoringni yo'lga qo'yish. Bu tavsiyalar yuqoridagi me'yoriy hujjatlar va xalqaro tavsiyalarga asoslangan tahliliy xulosadir va ularning samaradorligi amaliyotda sinab ko'rilishi kerak.

Xulosa

Dual ta'lim O'zbekistonda qonun va Vazirlar Mahkamasi nizomi bilan mustahkamlangan bo'lib, ta'lim muassasasi, tashkilot va talaba o'rtasidagi

shartnomaviy hamkorlikka asoslanadi. Germaniya tajribasi va xalqaro mehnat tashkiloti tavsiyalari shogirdlikning ish haqi va shartnoma asosida tashkil etilishini ko'rsatadi. Texnikumlarda uning samaradorligi nazariya va amaliyot muvofiqligi, ustozlar tayyorgarligi hamda natijalar monitoringiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637. URL: https://lex.uz/uz/docs/-5013007
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-martdagi 163-son qarori «Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida». URL: https://lex.uz/uz/docs/-5346217
3. Dual ta'limni rivojlantirish masalalari muhokama qilindi (Boyovut tumani) // gov.uz. URL: https://gov.uz/oz/boyovut/news/view/191419
4. Glossary of VET Terms // Federal Institute for Vocational Education and Training (BIBB). URL: https://www.bibb.de/en/80996_81143.php
5. Wolter S.C., Ryan P. Apprenticeship // Handbook of the Economics of Education. Vol. 3. Amsterdam: North-Holland, 2011. P. 521-576. DOI: 10.1016/B978-0-444-53429-3.00011-9.
6. ILO. Quality Apprenticeships Recommendation, 2023 (No. 208). Geneva: International Labour Conference, 111th Session, 2023.